

ANNA PALUCH*

ZASADY MORALNE CZY PEWNOŚĆ OBROTU — O HIERARCHII WARTOŚCI POLSKIEGO USTAWODAWCY NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PROBLEMÓW INSTYTUCJI NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA

1. WSTĘP

Wśród toczącej się w ostatnich latach dyskusji wokół reformy polskiego prawa spadkowego niewiele miejsca poświęcono instytucji niegodności dziedziczenia. Z pewnością instytucja ta nie wymaga tak pilnych zmian uwarunkowanych przemianami społecznymi, jak chociażby instytucja zachowku. Nie oznacza to jednak, że nie warto pochylić się nad obecnie obowiązującym uregulowaniem niegodności dziedziczenia. Nie jest ono bowiem wolne od wad oraz wątpliwości natury aksjologicznej. Już w tym miejscu można pokusić się o tezę, że obecna regulacja niegodności dziedziczenia nie w pełni współgra z aksjologicznymi podstawami tej instytucji i nie realizuje w stu procentach postawionych jej celów.

2. REALIZACJA AKSJOLOGII NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA W POLSKIM PRAWIE SPADKOWYM

Reguły rządzące porządkiem dziedziczenia co do zasady nie uwzględniają tego, czy spadkobierca zasługuje na spadek z moralnego punktu widzenia. Ocena w tym zakresie pozostawiona została przede wszystkim spadkodawcy, który ma do dyspo-

* Autorka jest doktorantką w Katedrze Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego; ORCID: 0000-0001-8488-0006.

zycji takie instrumenty, jak wyłączenie od dziedziczenia czy wydziedziczenie (pozbawienie zachowku)¹. Niezależnie od przyznania spadkodawcy możliwości decydowania, czy dana osoba zasługuje na to, by po nim dziedziczyć, sam ustawodawca również przejawia inicjatywę w tym zakresie. Wyrazem tego jest instytucja niegodności dziedziczenia, w ramach której to ustawodawca określa, kto nie zasługuje na to, by stać się spadkobiercą po danej osobie². Spadkodawcy pozostawia się jedynie możliwość modyfikacji oceny wyrażonej przez ustawodawcę, jeśli przysługuje mu możliwość wyłączenia skutków niegodności przez przebaczenie niegodnemu (w prawie polskim możliwość taka została przewidziana w art. 930 § 1 k.c.).

Silne aksjologiczne podstawy niegodności dziedziczenia nie budzą wątpliwości. Ustawodawca reaguje za jej pomocą na określone zachowania beneficjentów (w prawie polskim dotyczy to spadkobierców, a także na mocy art. 972 oraz 981⁵ k.c. odpowiednio zapisobierców zwykłych i zapisobierców windykacyjnych³), wymierzone przeciwko osobie spadkodawcy, przysługującej mu swobodzie testowania oraz określone porządkowi dziedziczenia po spadkodawcy⁴. Instytucja niegodności dziedziczenia stanowi czytelny sygnał wysłany przez ustawodawcę, że popełnienie określonych, nagannych moralnie czynów nie może prowadzić do odniesienia korzyści⁵, zgodnie z rzymską sentencją *nemo potest commodum capere de iniuria sua propria* (nikt nie może czerpać korzyści ze zła, które wyrządził). Dojście do dziedziczenia w takiej sytuacji byłoby wyrazem niesprawiedliwości i braku moralnej słuszności⁶. Spadkobierca może jednak zostać uznany za niegodnego nie tylko w sytuacji, gdy dziedziczenie prowadzi do jego wzbogacenia się, lecz także gdy pasywa spadku przewyższają jego aktywa, a nawet gdy spadek składa się z samych tylko pasywów. Uznanie za niegodnego nie tylko więc zapobiega odniesieniu określonych korzyści w wymiarze ekonomicznym, lecz ma także wymiar czysto etyczny i, uniemożliwiając następstwo prawne *mortis causa* danej osoby po

¹ W. Hau (w:) *juris Praxiskommentar BGB. Erbrecht*, Band 5, Hrsg. W. Hau, Saarbrücken 2007, s. 1775, nb 1.

² Według niektórych autorów podstawową funkcją instytucji niegodności dziedziczenia jest ochrona domniemanej woli spadkodawcy, stąd przepisy o niegodności dziedziczenia winny mieć zastosowanie „wyłącznie wtedy, gdy sam spadkodawca nie był w stanie wyrazić swojej woli i wpłynąć na porządek dziedziczenia, wyłączając od dziedziczenia lub pozbawiając zachowku osobę, która dopuściła się wobec niego określonego czynu niegodziwego” — tak E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, pod red. J. Gudowskiego, Warszawa 2017, komentarz do art. 928 k.c., pkt 12, wyd. elektr. SIP LEX; por. także A. Kozaczka: *Z zagadnień niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym* (w:) *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, pod red. W. Osuchowskiego, M. Sośniaka, B. Walaszka, Kraków–Warszawa 1964, s. 147.

³ W celu uproszczenia wywodu w dalszej części niniejszego tekstu odnosić się będę jedynie do spadkobiercy, mając jednak zawsze na względzie, że regulacje niegodności dziedziczenia dotyczą odpowiednio także pozostałych wymienionych podmiotów.

⁴ W. Borysiak (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Spadki*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2013, s. 114, pkt 1.

⁵ B. Rystwej-Markiewicz: *Niegodność dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, s. 93.

⁶ M. Załucki: *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 91; *idem* (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. M. Załuckiego, Warszawa 2020, komentarz do art. 928 k.c., nb 1, wyd. elektr. SIP Legalis; H. Witczak: *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi na tle art. 928 § 1 k.c.)*, Studia Prawnicze KUL 2008, nr 1(33), s. 80.

spadkodawcy, jest swego rodzaju moralnym potępieniem określonych zachowań na płaszczyźnie prawa spadkowego.

W świetle art. 928 § 1 k.c. tego rodzaju moralne potępienie może nastąpić, jeśli spadkobierca dopuścił się wskazanych w tym przepisie czynów. Czyny te są skierowane przeciwko osobie spadkodawcy (art. 928 § 1 pkt 1 k.c. — umyślne dopuszczenie się ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy), przeciwko przysługującej mu swobodzie testowania (art. 928 § 1 pkt 2 k.c. — nakłonienie spadkodawcy podstępem lub groźbą do sporządzenia lub odwołania testamentu albo przeszkodzenie mu w taki sam sposób w dokonaniu jednej z tych czynności) oraz przeciwko testamentowemu lub ustawowemu porządkowi dziedziczenia po nim (art. 928 § 1 pkt 3 k.c. — umyślne ukrycie lub zniszczenie testamentu spadkodawcy, jego podrobienie lub przerobienie albo świadome skorzystanie z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego)⁷. Powyższe zachowania są zatem w ocenie ustawodawcy tak dalece naganne moralnie, że uzasadniają wyłączenie niegodnego od dziedziczenia, tak jak gdyby nie dożył otwarcia spadku⁸.

Niegodność dziedziczenia nie ma w prawie polskim charakteru bezwzględnego. Nie jest bowiem tak, że popełnienie określonych w ustawie czynów automatycznie (z mocy prawa) i zawsze powoduje niemożność dziedziczenia. Po pierwsze, niegodność dziedziczenia nie zachodzi z mocy prawa, ale konieczne jest w tym zakresie konstytutywne orzeczenie sądu⁹ (twórcy kodeksu cywilnego odeszli od rozwiązania przewidzianego w dekreście z dnia 8 października 1946 r. — Prawo spadkowe, na gruncie którego niegodność dziedziczenia działała *ipso iure*¹⁰). Ponadto przesłanki niegodności dziedziczenia nie są badane przez sąd z urzędu, ale stwierdzana jest ona zawsze na wniosek — zgodnie z art. 929 zd. 1 k.c. uznania spadkobiercy za niegodnego może żądać każdy, kto ma w tym interes. Po drugie, możliwość stwierdzenia niegodności dziedziczenia ograniczona została przewidzianymi w art. 929 zd. 2 k.c. terminami zawitymi: z żądaniem stwierdzenia niegodności dziedziczenia zainteresowany może wystąpić w ciągu roku od dnia, w którym dowiedział się o przyczynie niegodności, nie później jednak niż przed upływem lat trzech od otwarcia spadku. Powyższe regulacje budzą poważne wątpliwości natury aksjologicznej.

⁷ W literaturze pojawiają się głosy krytyczne wobec sformułowanego przez ustawodawcę katalogu przyczyn niegodności dziedziczenia oraz postulatów jego poszerzenia — zob. np. J. Kuźmicka-Sulikowska: *Popelnienie przestępstwa jako przyczyna niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 2017, nr 8, s. 138–139 i 147–149. Prezentowane jest jednak także odmienne stanowisko: zob. np. J. Wierciński: *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, z. 2, s. 563, 566. Ze względu na to, że problematyka ta jest bardzo szeroka, zasługuje ona na odrębne opracowanie.

⁸ Zob. np. uzasadnienie wyroku SN z dnia 10 grudnia 1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370; uzasadnienie wyroku SN z dnia 11 marca 2003 r., V CKN 1871/00, LEX nr 79753.

⁹ A. Szpunar: *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, Nowe Prawo 1981, z. 2, s. 30; M. Załucki (w:) *Kodeks cywilny...*, op. cit., komentarz do art. 928 k.c., nb 6, wyd. elektr. SIP Legalis.

¹⁰ B. Dobrzański: *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?*, Palestra 1964, z. 7, s. 8; M. Pazdan (w:) *Kodeks cywilny*, t. II, Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2021, komentarz do art. 928 k.c., nb 2, wyd. elektr. SIP Legalis.

Przyjęta w polskim prawie konstrukcja prawna niegodności dziedziczenia, polegająca na wywieraniu przez nią skutków nie z mocy prawa, ale na podstawie konstytucyjnego orzeczenia sądowego wydanego na wniosek, osłabia represyjny charakter tej instytucji¹¹. Oczywiście jest bowiem, że w razie braku złożenia stosownego wniosku stwierdzenie niegodności nie będzie mogło nastąpić, a zatem osoba, która popełniła czyny wskazane w art. 928 § 1 k.c., nie poniesie ich konsekwencji w postaci niemożności dziedziczenia po zmarłym. Do pewnego stopnia przeciwdziała temu możliwość wystąpienia ze stosownym żądaniem przez prokuratora (art. 7 k.p.c.), jednak możliwość taka zaistnieje oczywiście jedynie wtedy, jeśli prokurator będzie dysponował wiedzą o zaistniałej przyczynie niegodności dziedziczenia i jeśli uzna za stosowne wystąpienie na drogę cywilną z żądaniem jej stwierdzenia. Stwierdzenie niegodności dziedziczenia na wniosek zainteresowanego niewątpliwie upraszcza i przyspiesza postępowania spadkowe. Nie ma bowiem konieczności badania przez sąd przesłanek niegodności w każdym przypadku. Z drugiej strony taka natura prawna niegodności dziedziczenia zwiększa ryzyko wydania błędnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku.

W mojej ocenie poważniejsze wątpliwości aksjologiczne budzi natomiast ograniczenie terminem zawitym możliwości stwierdzenia niegodności. Dekret Prawo spadkowe z 1946 r. nie zawierał takiej regulacji. Obecnie w prawie polskim istnieją dwa takie terminy: termin *a tempore scientiae* — rok od dnia, w którym zainteresowany dowiedział się o przyczynie niegodności — oraz termin *a tempore facti* — trzy lata od otwarcia spadku¹². Ten ostatni termin dotyczy także prokuratora¹³. W literaturze zgodnie wskazuje się, że wprowadzenie tak krótkich terminów nastąpiło „ze względów głównie praktycznych [...], gdyż zmiana skutków dziedziczenia po upływie dłuższego czasu od otwarcia spadku może spowodować poważne perturbacje prawne i majątkowe”¹⁴. Ustawodawcy przyświecała więc chęć szybkiej stabilizacji obrotu przez wykluczenie możliwości zmiany porządku dziedziczenia po wielu latach od śmierci spadkodawcy. Wskazuje się także, że po upływie wielu lat trudności dowodowe rodziłoby na przykład ustalenie, czy spadkodawca przebaczył niegodnemu¹⁵.

Trzyletni termin od otwarcia spadku, po upływie którego nie ma już żadnej możliwości uznania spadkobiercy za niegodnego, ocenić jednak należy jako zbyt krótki. Regulacja, zgodnie z którą po upływie określonego czasu wygasa możliwość

¹¹ A. Kawalko, J.S. Piąkowski, H. Witczak (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2015, s. 175, nb 118; J. Zralek: *Niegodność dziedziczenia — uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 205.

¹² B. Rystwej-Markiewicz: *Niegodność...*, *op. cit.*, s. 97.

¹³ *Ibidem*, s. 98.

¹⁴ *Ibidem*, s. 97. Podobnie A. Kawalko, J.S. Piąkowski, H. Witczak (w:) *System...*, *op. cit.*, t. 10, s. 198, nb 129; H. Witczak: *Wylączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, rozdział III, pkt 2.2, wyd. elektr. SIP LEX.

¹⁵ W. Borysiak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 145, pkt 63.

uznania spadkobiercy za niegodnego, jest zawsze sprzeczna z aksjologicznymi podstawami instytucji niegodności dziedziczenia. W jej wyniku istnieje bowiem stosunkowo wysokie ryzyko, że osoba niegodna nie poniesie konsekwencji swoich nagannych moralnie zachowań i mimo ich podjęcia dojdzie do dziedziczenia. Wyłączenie możliwości uznania spadkobiercy za niegodnego po określonym czasie w praktyce jest wyrazem stanowiska, którego ustawodawca tak naprawdę zapewne nie chciałby prezentować: regulacja ta oznacza mianowicie, że wprowadzie istnieją silne etyczne argumenty wykluczające możliwość dziedziczenia przez osoby, które popełniły określone czyny, to jednak jeśli popełnienie tych czynów uda się zataić przez odpowiedni okres, to prawo cywilne niejako „przymyka na to oko” — pewność obrotu jest bowiem ważniejsza niż względy moralne. Pragmatyzm zwycięża zatem nad moralnością. Z perspektywy silnych aksjologicznych podstaw niegodności dziedziczenia taka regulacja budzi pewien opór, który w odniesieniu do prawa polskiego jest tym silniejszy, że termin przewidziany w art. 929 k.c. jest niezwykle krótki. Polski ustawodawca wydaje się więc w tym zakresie o wiele więcej cenić pewność obrotu niż moralne podstawy dziedziczenia.

Szczególnie w przypadku najcięższego przestępstwa przeciwko spadkodawcy — zabójstwa — w jaskrawy sposób widoczne jest, że trzyletni termin od otwarcia spadku jest zdecydowanie zbyt krótki. W znacznym stopniu abstrahuje on także od przewidzianych w prawie karnym terminów, uniemożliwiających skazanie za zbrodnię zabójstwa. Z reguły akcentuje się odmienny kierunek niezależności prawa spadkowego i prawa karnego w tym zakresie: wskazuje się mianowicie, że prawno-spadkowe konsekwencje w postaci niegodności dziedziczenia mogą zaistnieć, nawet jeśli w świetle prawa karnego sprawca traktowany jest tak, jakby przestępstwa nigdy nie popełnił, na przykład z uwagi na upływ terminu przedawnienia przewidzianego w kodeksie karnym, amnestię, abolicję lub zatarcie skazania¹⁶. Problem rysuje się jednak gdzie indziej. Otóż w przypadku zbrodni zabójstwa przedawnienie karalności następuje dopiero po upływie 30 lat od popełnienia czynu (art. 101 § 1 pkt 1 k.k.), a jeśli w tym okresie wszczęto postępowanie, karalność ustaje z upływem 10 lat od zakończenia tego okresu (art. 101 § 2 k.k.). Pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej możliwe jest zatem co do zasady w ciągu 30 lat od popełnienia zabójstwa, a prawo cywilne zezwala na dziedziczenie przez zabójcę spadkodawcy już po upływie trzech lat od otwarcia spadku, jeśli w tym terminie nikt (także prokurator) nie wystąpi z żądaniem uznania go za niegodnego. Aksjologiczna niedoskonałość takiego rozwiązania jest jasno widoczna. Tak krótkie terminy, jak przewidziane w art. 929 k.c., abstrahują również od rozwoju nauk kryminalistycznych, który powoduje, że czas, w którym możliwe jest udowodnienie zdarzeń stanowiących przyczynę niegodności dziedziczenia, staje się coraz dłuższy¹⁷.

¹⁶ J. Haberko, R. Zawłocki: *Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2014, z. 1, s. 39.

¹⁷ W. Borysiak (w.): *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 146, pkt 66.1.

Istotną niedoskonałością polskiej regulacji niegodności dziedziczenia jest również to, że *de lege lata* brak jest przepisu, który przewidywałby, iż przewidziany w art. 929 k.c. termin *a tempore facti* nie zaczyna biegu przed zaistnieniem przyczyny niegodności. Możliwe jest zatem, że paradoksalnie upływie on, zanim jeszcze przyczyna niegodności powstanie. Stanie się tak na przykład w przypadku sfalszowania testamentu po upływie trzech lat od otwarcia spadku. W oczywisty sposób jest to sprzeczne z celem niegodności dziedziczenia, jakim jest niedopuszczenie do dojścia do dziedziczenia osób, które popełniły wskazane w ustawie czyny. Odpowiednia zmiana przepisów w tym zakresie była już postulowana wiele lat temu¹⁸, jednak do dziś nie została ona wprowadzona, co należy ocenić jednoznacznie negatywnie.

Krótki rys prawnoporównawczy pozwala stwierdzić, że w innych systemach prawnych spotkać można w zakresie niegodności dziedziczenia rozwiązania bardziej rygorystyczne od polskiego. Przykładowo w prawie niemieckim niegodność dziedziczenia uwzględniana jest na zarzut, który może zostać zgłoszony w terminie roku od dowiedzenia się przez zainteresowanego o przyczynie niegodności, a maksymalnie w terminie aż 30 lat od otwarcia spadku (§ 2082 ust. 1, 2 i 3 w zw. z § 2340 ust. 3 BGB¹⁹).

W prawie hiszpańskim niegodność dziedziczenia ujmowana jest jako podkategoria niezdolności do dziedziczenia²⁰. Niegodny jest z mocy prawa wyłączony od dziedziczenia²¹. Jak jednak wynika z art. 762 hiszpańskiego kodeksu cywilnego²², jeśli spadkobierca niegodny objął spadek (wszedł w jego posiadanie), konieczne jest wystąpienie na drogę sądową z wnioskiem o stwierdzenie niegodności dziedziczenia. W takim wypadku możliwość zainicjowania takiego postępowania sądowego ograniczona jest terminem zawitym pięciu lat od chwili, kiedy niegodny wszedł w posiadanie dóbr spadkowych²³.

Na gruncie prawa włoskiego brak jest jednomyślności w kwestii natury prawnej niegodności dziedziczenia. Spór w doktrynie dotyczy tego, czy powoduje ona niezdolność dziedziczenia czy też raczej wyłączenie od dziedziczenia²⁴. Gdyby przyjąć tę pierwszą koncepcję, niegodność dziedziczenia działałaby z mocy prawa, a zatem nie byłaby również ograniczona terminem. W przypadku uznania, że po-

¹⁸ J. Zralek: *Niegodność...*, *op. cit.*, s. 213.

¹⁹ BGB — Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny) — ustawa z dnia 18 sierpnia 1896 r. ze zm., <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf> (dostęp: 7 listopada 2020 r.).

²⁰ C. Lasarte: *Derecho de sucesiones. Principios de derecho civil*, Madrid-Barcelona-Buenos Aires-São Paulo 2015, s. 36.

²¹ *Ibidem*, s. 36 i 39.

²² Código civil (hiszpański kodeks cywilny) — dekret królewski z dnia 24 lipca 1889 r. ze zm., <https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf> (dostęp: 7 listopada 2020 r.).

²³ C. Lasarte: *Derecho...*, *op. cit.*, s. 39.

²⁴ Zob. szerzej: U. Salvestroni: *Il Codice Civile. Commentario. Della capacità di succedere. Dell'indegnità. Artt. 462–466*, Milano 2012, s. 39–46; M. Sesta: *Codice delle successioni e donazioni*, Vol. I, *Costituzione e Quattro Codici*, Milano 2011, s. 627–629.

woduje ona wyłączenie od dziedziczenia (zgodnie z dosłownym brzmieniem art. 463 włoskiego kodeksu cywilnego²⁵), stwierdzana byłaby ona orzeczeniem sądu na wniosek złożony w terminie 10 lat od otwarcia spadku²⁶.

W prawie francuskim osoba, która została skazana w postępowaniu karnym za zabicie lub usiłowanie zabicia spadkodawcy, albo za umyślne pobicie, dokonanie przemocy lub napaści skutkujących śmiercią spadkodawcy, jest niegodna dziedziczenia *ex lege* i jako taka wyłączona z sukcesji (art. 726 francuskiego kodeksu cywilnego²⁷). W takim wypadku niegodność dziedziczenia działa bezterminowo. Pozostałe czyny wymierzone przeciwko spadkodawcy wskazane w ustawie skutkują możliwością uznania spadkobiercy za niegodnego przez sąd na wniosek innego spadkobiercy lub — w braku spadkobiercy — na wniosek prokuratora. Wniosek taki musi być złożony w terminie sześciu miesięcy od śmierci spadkodawcy, jeżeli skazanie nastąpiło przed śmiercią, lub w ciągu sześciu miesięcy od wydania wyroku skazującego, jeśli nastąpiło ono już po śmierci spadkodawcy (art. 727 i 727-1 francuskiego kodeksu cywilnego). Inaczej niż w prawie polskim, prawo francuskie za przesłankę niegodności dziedziczenia uznaje skazanie za określone czyny, a nie samo ich popełnienie. Powyższe regulacje dotyczą dziedziczenia ustawowego. W przypadku dziedziczenia testamentowego istnieje możliwość podważenia rozrządzeń dokonanych na rzecz osób, które popełniły czyny uzasadniające odwołanie darowizny przez darczyńcę (art. 1046 i 1047 francuskiego kodeksu cywilnego)²⁸.

W Portugalii niegodność dziedziczenia stwierdzana jest na wniosek, który powinien zostać złożony w bardzo krótkich terminach: w przypadku zabójstwa spadkodawcy jest to termin dwóch lat od otwarcia spadku, a w przypadku pozostałych przyczyn niegodności — rok od dowiedzenia się wnioskodawcy o tej przyczynie (co wynika wprost z brzmienia art. 2036 portugalskiego kodeksu cywilnego²⁹).

Krótką analizą prawnoporównawczą ukazuje, że poszczególne systemy prawa spadkowego w różny sposób ujmują instytucję niegodności dziedziczenia. Poza systemem portugalskim wszystkie omówione systemy prawa przewidują jednak dłuższy termin stwierdzania niegodności dziedziczenia (jeśli w ogóle musi

²⁵ Codice civile (włoski kodeks cywilny) — dekret królewski z dnia 16 marca 1942 r. ze zm., <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (dostęp: 7 listopada 2020 r.).

²⁶ Por. M. Sesta: *Codice...*, *op. cit.*, s. 627–629.

²⁷ Code civil (francuski kodeks cywilny) — ustawa z dnia 21 marca 1804 r. ze zm., https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (dostęp: 7 listopada 2020 r.).

²⁸ C. Döbereiner: *Frankreich* (w:) *Erbrecht in Europa*, Hrsg. R. Süß, Bonn 2015, s. 513, nb 59. W XIX w. uznawano jednak, że na gruncie Kodeksu Napoleona „niegodność nigdy nie ma miejsca z samego prawa, lecz powinno być żądane wyrzeczenie sądu” (zapis oryginalny) — C. Demolombe: *O spadkach*, t. I, tłum. W. Nowakowski, Warszawa 1900, s. 256.

²⁹ Código civil português (portugalski kodeks cywilny) — dekret z mocą ustawy nr 47 344 z dnia 25 listopada 1966 r. ze zm., <https://www.igac.gov.pt/documents/20178/358682/C%C3%B3digo+Civil.pdf/2e6b36d8-876b-433c-88c1-5b066aa93991> (dostęp: 7 listopada 2020 r.).

ona zostać sądownie stwierdzona). Na szczególną uwagę zasługuje rozwiązanie występujące w prawie niemieckim, w którym termin ten wynosi aż 30 lat od otwarcia spadku, co daje relatywnie wysoki stopień prawdopodobieństwa, że niegodnemu nie uda się wymknąć represyjnemu charakterowi instytucji niegodności dziedziczenia.

Mając na względzie silne aksjologiczne uzasadnienie niegodności dziedziczenia i jej represyjny charakter, należy więc postulować znaczne wydłużenie przewidzianych w art. 929 k.c. terminów, w jakich możliwe jest uznanie za niegodnego, w szczególności wskazanego tam terminu *a tempore facti*³⁰. Godne rozważenia jest wprowadzenie terminu kilkudziesięcioletniego, na przykład trzydziestoletniego na wzór regulacji BGB, biegnącego od otwarcia spadku, przy czym termin ten nie powinien zaczynać biegu, zanim przyczyna niegodności zaistnieje. Podkreślić należy, że już samo uznanie za niegodnego na wniosek, a nie z urzędu, osłabia represyjne działanie niegodności dziedziczenia. W połączeniu z taką konstrukcją niegodności dziedziczenia wprowadzenie tak krótkiego terminu, jak obecnie przewidziany, osłabia tę instytucję w sposób nadmierny. Problemu tego nie rozwiązałoby postulowane przez niektórych autorów analogiczne stosowanie do biegu terminów z art. 929 k.c. przepisów o przedawnieniu roszczeń, tj. art. 121–123 k.c.³¹ Abstrahując w tym miejscu od wątpliwości, czy taka analogia, jakkolwiek ze wszech miar uzasadniona względami słuszności, byłaby w ogóle dopuszczalna ze względu na charakter prawny tych terminów jako terminów zawitych prawa materialnego, wskazać należy, że nie jest to remedium na sytuację, w której przez trzy lata po otwarciu spadku udaje się ukryć fakt popełnienia czynu uzasadniającego stwierdzenie niegodności dziedziczenia. Stąd konieczne wydaje się wydłużenie trzyletniego terminu wskazanego w art. 929 k.c.

Wydłużenie maksymalnego terminu, którego upływ powoduje wygaśnięcie możliwości stwierdzenia niegodności dziedziczenia, wpływa oczywiście na pewność obrotu, jednak wpływu tego nie należy przeceniać. Nawet jeśli wydane zostanie postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku przez osobę, która później okaże się niegodna, to zgodnie z art. 1028 k.c. wszelkie rozporządzenia przez taką osobę prawami należącymi do spadku na rzecz osób trzecich będą skuteczne, chyba że osoby trzecie działałyby w złej wierze. Co więcej, nawet w braku postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku rozporządzenie rzeczami ruchomymi wchodzącymi w skład spadku byłoby skuteczne w warunkach wskazanych w art. 169 § 1 k.c., a zatem w chwili objęcia rzeczy w posiadanie, jeśli nabywca działał w dobrej wierze (w przypadku rozporządzenia wchodzącą w skład spadku nieruchomością przez

³⁰ Za wydłużeniem terminów tych opowiedzieli się również: W. Borysiak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 145, pkt 63; J. Zralek: *Niegodność...*, *op. cit.*, s. 212 (autor postuluje wydłużenie jedynie terminu *a tempore facti*; roczny termin *a tempore scientiae* powinien jego zdaniem zostać utrzymany).

³¹ Postulat taki zgłosił np. M. Pazdan (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, komentarz do art. 929 k.c., nb 16, wyd. elektr. SIP Legalis.

niegodnego w braku postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku nie działałaby natomiast z reguły rękojmia wiary publicznej ksiąg wieczystych, ta bowiem ma zastosowanie tylko, jeśli treść księgi wskazywałaby na niegodnego jako na osobę uprawnioną — właściciela nieruchomości; sąd w postępowaniu wieczystoksięgowym nie może zaś wpisać do księgi wieczystej spadkobiercy jako właściciela nieruchomości, jeśli ten nie legitymuje się postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku względnie aktem poświadczenia dziedziczenia). Powyższe regulacje w wystarczającym stopniu chronią zatem osoby, które wskutek rozporządzeń dokonanych przez osobę niegodną uzyskały prawa na przedmiotach wchodzących w skład spadku. Nawet więc stwierdzenie niegodności dziedziczenia po wielu latach od otwarcia spadku nie spowoduje nadmiernego chaosu w obrocie prawnym w odniesieniu do majątku spadkowego. Pojawia się oczywiście w takim wypadku konieczność dokonania rozliczeń między osobą niegodną a rzeczywistymi spadkobiercami. Nie ma jednak żadnych racji aksjologicznych, przemawiających za przyjęciem, że po upływie dłuższego czasu należy chronić niegodnego przed taką koniecznością. Upływ czasu nie usprawiedliwia przecież nagannych moralnie zachowań w stosunku do spadkodawcy, jego swobody testowania lub porządku dziedziczenia po nim.

3. PODSUMOWANIE

W prawie polskim instytucja niegodności dziedziczenia nie została ukształtowana w sposób odpowiednio przystający do jej podstaw aksjologicznych oraz celu, jaki ma ona spełniać. Represyjny charakter tej instytucji nie jest realizowany w wystarczającym stopniu. Już samo stwierdzanie niegodności dziedziczenia przez sąd na wniosek zainteresowanych, a nie z urzędu, jest sprzeczne z represyjnym charakterem niegodności dziedziczenia i jej silnymi moralnymi podstawami. Istnieje bowiem możliwość, że wniosek taki nigdy nie zostanie złożony, co prowadzi do sytuacji, że osoba, która powinna zostać uznana za niegodną dziedziczenia po zmarłym, stanie się jego spadkobiercą.

Jeszcze większe zastrzeżenia budzi jednak ograniczenie możliwości stwierdzenia niegodności dziedziczenia krótkimi terminami zawitymi. Regulacja taka stwarza duże ryzyko, że osoba, która popełniła czyn stanowiący przesłankę niegodności dziedziczenia w świetle art. 928 § 1 k.c., wymknie się prawnospadkowym konsekwencjom takiego działania w postaci wyłączenia od dziedziczenia na podstawie powyższego przepisu. Dlatego należy postulować znaczne wydłużenie przewidzianych w art. 929 k.c. terminów (szczególnie terminu *a tempore facti*), tak by aksjologiczne podstawy niegodności dziedziczenia mogły być realizowane w sposób pełniejszy niż dotychczas.

BIBLIOGRAFIA

- Borysiak W. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Spadki*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2013.
- Demolombe C.: *O spadkach*, t. I, tłum. W. Nowakowski, Warszawa 1900.
- Dobrzański B.: *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?*, *Palestra* 1964, z. 7, s. 4–21.
- Döbereiner C.: *Frankreich* (w:) *Erbrecht in Europa*, Hrsg. R. Süß, Bonn 2015.
- Haberko J., Zawłocki R.: *Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2014, z. 1, s. 29–42.
- Hau W. (w:) *juris Praxiskommentar BGB. Erbrecht*, Band 5, Hrsg. W. Hau, Saarbrücken 2007.
- Kawałko A., Piątoski J.S., Witczak H. (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2015.
- Kozaczka A.: *Z zagadnień niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym* (w:) *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, pod red. W. Osuchowskiego, M. Sośniaka, B. Walaszka, Kraków–Warszawa 1964, s. 143–150.
- Kuźmicka-Sulikowska J.: *Popelnienie przestępstwa jako przyczyna niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze* 2017, nr 8, s. 137–152.
- Lasarte C.: *Derecho de sucesiones. Principios de derecho civil*, Madrid–Barcelona–Buenos Aires–São Paulo 2015.
- Pazdan M. (w:) *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2021.
- Rystwej-Markiewicz B.: *Niegodność dziedziczenia*, *Przegląd Sądowy* 2006, nr 9, s. 91–104.
- Salvestroni U.: *Il Codice Civile. Commentario. Della capacità di succedere. Dell'indignità. Artt. 462–466*, Milano 2012.
- Sesta M.: *Codice delle successioni e donazioni*, Vol. I, *Costituzione e Quattro Codici*, Milano 2011.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki*, pod red. J. Gudowskiego, Warszawa 2017.
- Szpunar A.: *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, *Nowe Prawo* 1981, z. 2, s. 21–33.
- Wierciński J.: *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2010, z. 2, s. 555–569.
- Witczak H.: *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi na tle art. 928 § 1 k.c.)*, *Studia Prawnicze KUL* 2008, nr 1(33), s. 79–95.
- Witczak H.: *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013.

Załucki M.: *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010.

Załucki M. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. M. Załuckiego, Warszawa 2020.

Zrałek J.: *Niegodność dziedziczenia — uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 203–217.

Słowa kluczowe: niegodność dziedziczenia, aksjologia prawa spadkowego.

ANNA PALUCH

MORAL RULES OR LEGAL CERTAINTY —
ON HIERARCHY OF VALUES OF THE POLISH LEGISLATOR
ON THE EXAMPLE OF THE UNWORTHINESS OF INHERITANCE

S u m m a r y

In the Polish succession law the regulations concerning unworthiness of inheritance are not fully congruent with its axiological grounds and the purpose they have to achieve. The institution of unworthiness of inheritance has strong moral grounds and its main goal is to prevent inheritance by persons who have committed certain acts against the deceased, his or her freedom of testation and/or the inheritance order. However, the Polish regulations concerning unworthiness of inheritance do not guarantee that such persons will not receive benefits *mortis causa*, despite committing one of the above-mentioned acts. It is a consequence of both the legal nature of the unworthiness of inheritance in Polish law and — in particular — the time limits for declaring unworthiness by the court. These time limits, in particular the deadline of three years from opening of the inheritance, should be perceived as too short. The paper presents a critical analysis of the regulations concerning unworthiness of inheritance from an axiological perspective, as well as contains some proposals *de lege ferenda*. The main comment concerns the extension of the time limits after the lapse of which the unworthiness can no longer be declared by the court.

Keywords: unworthiness of inheritance, axiology of the law of succession.